

KARANLIK KELİMESİNİN YAPISINA DAİR

Ahmet Karadođan*

Özet

Türkçede birçok kelimenin kökeni henüz tam olarak açıklanamamıştır. Kökeni kolayca görülebilen veya tahmin edilebilen bazı kelimelerin ise, yapıları şimdiye kadar izah edilememiştir. Bu tür kelimelerin en tipik örneği, Türkiye Türkçesindeki karanlık kelimesidir. Bu kelimenin anlamı dikkate alındığında kara "siyah" kelimesinden türediği; sondaki ekin de "isimden isim yapma eki" -lık olduğu açıkça görülmektedir. Fakat yapısı, şimdiye kadar tam olarak açıklanamamıştır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde kullanılan karanlık kelimesinin kökeni ve yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Türkçesi, Köken Bilgisi, Yapı Bilgisi, Karanlık*

Türkçede birçok kelimenin kökeni henüz tam olarak açıklanamamıştır. Kökeni kolayca görülebilen veya tahmin edilebilen bazı kelimelerin ise, yapılarını izah etmek şimdiye kadar mümkün olamamıştır. Bu tür kelimelerin en tipik örneği, Türkiye Türkçesinde kullanılan *karanlık* kelimesidir. Bu kelimenin anlamı dikkate alındığında *kara* "siyah" kelimesinden türediği; sondaki ekin de "isimden isim yapma eki" -lık olduğu açıkça görülmektedir. Fakat yapısı, şimdiye kadar tam olarak açıklanamamıştır. Nitekim Eren, *kara* kelimesinden -lık ekiyle yapılmış bir türev olduğunu söylemekle yetinmiştir (Eren 1999: 210 - 211). Clauson da kelimenin *kara* kökünden geldiğini söylemiş, ancak yapısının karanlık olduğunu belirtmiştir (Clauson 1972: 662). Räsänen, kelimenin Türkçe

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

radoğan

7e Moğolcaya da Türkçeden geçtiğini belirtmiş; yapısı hakkında bir şey değildir (Räsänen 1969: 236 - 237). Poppe, Moğolcadan alınma olduğunu verir; bk. Eren 1999: 210 - 211. Altay Türkçesindeki *karañny* biçimi, - Naskali tarafından Moğolca kökenli olarak kabul edilmiştir (Gürsoy - 1999: 98).

çalışmada, Türkiye Türkçesinde kullanılan *karanlık* kelimesinin kökeni aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bunun için, öncelikle bu kelime ve ilgili diğer şekillerin eski ve yeni Türk lehçelerindeki durumları gözden geçirilmiştir.

Önceye ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır. Bu lehçede *karañku* biçimindedir (Caferoğlu 1968: 167). Bu durum, kelimenin bu dönemde kullanılmaya başlandığı anlamına gelmez. Daha eski dönemden kalan metinlerin hacminin ve muhtevasının sınırlı olması sebebiyle *karañku* kelimesi de sınırlıdır. Tersine, kelimenin Köktürk döneminden daha önce kullanılmaya başlamış olması gerekir; çünkü Ana Türkçeden çok erken dönemde ayrılmış olan Yakut lehçesinde de bu kelime kullanılmaktadır (Vasiliev 1995: 4). Karahanlı Türkçesinde *karañku* şeklindedir (Arat 1979: 223). Halk Türkçesinde *karañgu* ve *karañku* biçimindedir. Ayrıca bu dönemde *-lık* ekiyle *karañkuluk* biçiminde de kullanıldığı görülür (Ara 1998: 201). Eski Türkçesinde *karañgu*, *karañku* ve *karañu* biçimindedir (Ergin 1997: 4). Bu dönemde *karañu* biçiminin de kullanılması, kelimedeki *g* sesinin yavaş yavaş *ğ* sesine başladığını göstermektedir. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde *-lik* ekiyle *karañuluk* biçiminde de kullanımı da yaygınlaşmaya başlamıştır (Ergin 1983: 126-127). Klâsik dönem Çağatay Türkçesinde *karangu* biçimindedir (Karasoy 1998: 496).

karanlık kelimesi Çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde önem kazanmış ve farklılıklarıyla yaşamaktadır: Azerî Türkçesinde *garanlık*, Başkurt Türkçesinde *karañgılık*, Kazak Türkçesinde *karañgılık*, Kırgız Türkçesinde *karañgılık*, Türkçesinde *kârângilik*, Tatar Türkçesinde *karañgılık*, Türkmen Türkçesinde *karañgılık*, Yeni Uygur Türkçesinde *karañguluk* biçimindedir (Ercilasun 1995: 439). Yakut Türkçesinde ise *baraña* biçimindedir (Vasiliev 1995: 144). Eski Türkçesinde *karañny* biçimindedir (Gürsoy - Naskali 1999: 98).

Özellikle Türkiye Türkçesinin standart dilinde *karanlık* biçimindedir. Ağzı çok değişik ve çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır. *Karağı*, *karağı*, *karağı* (DS 8: 2644), *karanu*, *karankuluğ* (DS 8: 2651), *garanlık*, *garanlık*, *garannuk*, *garannuk* (DS 6: 1920) gibi biçimler “karanlık”, *karañu* (DS 8: 2644) biçimi ise “çok karanlık” anlamında kullanılmaktadır. Anlaşıldığına göre Anadolu’da bu kelime dönemlerindeki hemen hemen bütün varyantlarıyla yaşamaktadır. Bu çeşitliliğin Anadolu’da değişik dönemlerde, değişik biçimlerde kalıplaşması ve kaynaşması olmalıdır. Ayrıca Anadolu’ya Oğuzlar dışında değişik dillerin gelmesi de bu çeşitli varyantlarda etkili olmuş olabilir.

Özellikle de Yakut Türkçesinde olduğu gibi bu kelime, günümüzde hem Oğuz Türkçesinde, hem Doğu Türkçesinde hem de Kıpçak Türkçesinde kullanılmaktadır. Özellikle de Yakut

lehçesi gibi An: kullanılmış olm lerinden biri ok yaygın ve en esl ki köken ilişkisi

Bu bağlan ğerlendirmek ge tarih boyunca e en doğuda Uyg çok geniş bir c Bu kadar yaygın şünmek doğru rastlanıyor olm: kökenli kelimel miştir ve yaygın ca arasında orta her zaman Moğ ğunlukla Türk (Doerfer 1983). olarak değerlen

Yukarıda t sında *kara* ve *-h* izah etmeye yet taçtır. Ayrıca, *karangu*, *karañu* gi olacağı düşünö doğru olur.

Eski Uygu Anlaşılacağı üze lanılan isimden “huzur”), *esengi* (*mengi* “saadet”) kelimelerinde k mizce bu ekle y melerin bazıları mektedir¹. Aynı kelime de ek ald

¹ Normâl durumlar durumlarda bazı ke miyla kullanılmakta *ko-* fiiline *-y-* eki g kelime eski anlamı

Karahanlı Türkçesinde de *karagu* kelimesine rastlanmaktadır; fakat bu dönemde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Divânü Lûgâti't-Türk'te bu kelime için "kara boya" ve "kör" anlamları verilmiştir (Atalay 1999: 266). Buradan, bu dönemde kelimenin anlamında ufak çaplı değişiklikler olduğu görülmektedir. Yine *karagu* kelimesi "kör" anlamıyla Kutadgu Bilig'de de geçmektedir (Arat 1979: 223). Kelimenin temel anlamı ile kör bir insanın dünyayı siyah olarak algılaması arasında bağlantı kurulup böyle bir kullanıma gidilmiş olmalıdır. Yine aynı dönemde "çocukların akşam vakti oynadıkları bir oyun" anlamında *karagumu* biçiminde bir kelime vardır (Atalay 1999: 266).

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki *karagu* "kör" kelimesi günümüzde Anadolu'da "gece körü" anlamıyla *karagı* biçiminde yaşamaktadır (DS 8: 2644). *Karagu* "kör" kelimesinin "bakmak" anlamındaki *kara-* (*kara-* için bk. Ercilasun 1992: 46-47) fiilinden türetildiği iddia edilebilir. İlk bakışta anlam yönünden iki kelime arasında ilişki görülüyorsa da bu mümkün değildir. Çünkü "kör" anlamındaki bir kelimenin "bakmak" anlamındaki fiilden türetilmiş olması mümkün değildir. Ancak "bakmamak" ya da "bakmamak" ifadelerini taşıyan bir fiilden türetililebilir. Bu da olsa olsa *karama-* fiili olabilirdi. Bilindiği gibi "kör" anlamındaki *közsüz* ~ *gözsüz* kelimesi bu mantıkla kurulmuştur. Ayrıca *kara-* fiili Moğolca kökenlidir ve Cengiz Hanın zuhurundan sonraki dönemlerde Türkçede yaygınlaşmıştır. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde bu fiilin kullanımına rastlanmamaktadır. Aynı şekilde Anadolu sahasında da bu fiil hiç kullanılmamıştır.

Dolayısıyla *karagu* "kör" kelimesinin de *kara* kelimesinden geldiği anlaşılmaktadır. Bu kelime, insanların "kara", "kör" ve "karanlık" kavramları arasında kurdukları anlam ilişkisini ve gelişimini de göstermektedir. Kanaatimizce bütün bu morfolojik ve semantik gelişmeler Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi döneminde gerçekleşmiş değildir. Çok daha önceki dönemlerde *kara* kelimesinden türemiş "karanlık" anlamında *karagu* ya da *karangu* biçiminde bir kelimenin olması gerekmektedir. Çünkü Türkçenin en yaygın kelimelerindendir, bu sebeple de çok eski bir kelime olmalıdır. Ayrıca, "karanlık" kavramı, insanoğlunun "temel" kavramlarından biridir; dolayısıyla herhâlde Türkler de çok eski dönemlerde bu kavramı karşılayacak bir kelimeyi kullanmaya başlamışlardır.

Ayrıca, *karagu* "kara; kara boya; kör" ve *karañgu* ~ *karañku* "karanlık" kelimelerinin aynı dönemlerde birlikte kullanılmış olmalarında sıra dışı bir durum yoktur. Böyle durumlara her zaman rastlanabilmektedir. Örnek olarak; Türkiye Türkçesinde kullanılan *otağ*² ve *oda*³ kelimeleri, aslında aynı kelime olmalarına rağmen, tarih boyunca fonetik ve semantik değişikliklere uğrayarak hem anlam hem de ses bakımından farklı iki kelime olmuşlardır. Aynı şekilde, Köktürkçede *teñri* kelimesi hem "Tanrı, ilâh" hem de "gök, gökyüzü" anlamlarında kullanılmıştır (Tekin 2000: 254).

² *Otağ* Büyük ve süslü çadır (TS 1702).

³ *Oda*: Evin veya herhangi bir yapının oturmak, çalışmak, yatmak gibi işlere yarayan, banyo, salon, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölümü, göz (TS 1669).

Türkiye Türkçesindeki *karanlık* *rañku* vb. kelimelerin yapısında *kara* ğunu bilmek, bu kelimelerin yapısı. Çünkü hâlâ arada kalan ve açıklana göre, bu kelimelerde görülen *-n-* veya *-g-*, önünde bulunduğu *g* sesinin etkisi çıkar. Genizden çıkan bu ses, burun çevirmiştir.

Türkiye Türkçesindeki kimi *ke* ya da bilinmeyen bir sebeple türey de *n* sesidir. Eckmann'a göre Türkçe içinde türeyebilmektedir (Eckmann Anadolu ağızlarında kullanılan şu 1 "*çatı*", *fursant* (< *fursat*) "*fırsat*", *öndü*, *ço* < *pagliaccio*) "*palyaço*", *pilinç* (< 1988).

Eckmann'ın tespit ettiği bu kelimelerde *selâ*, *kaplumbağa* kelimesinde türeme şekildedir: *kaplumbağa* < *kap-lu* + *n*. Burada türeme bir *n* sesi vardır. Aynı şekilde de vardır. Bu kelimenin eski şekli türemesiyle kelime *tunç* şeklini almıştır. *kırlanguç* kelimesi Eski Uygur Türkçesinde *kırlanguç*, *kırlanguç* ve *kırlanguç* biçimleriyle (Atalay 1999: 272; Arı 1998: 203). Eski Türkçede *kırlanguç* ve *kırlanguç* biçimlerinin yanı sıra *n* sesinin eklenmesiyle *kırlankuç* ve *kırlanguç* biçimlerinde türemesi, sonra bu biçim yaygınlaşarak ağızlar arasında tek varyant hâlinde kullanılmaya başlanmıştır (Dilçin 1983: 1). *kırlankuç* ve *kırlanguç* biçimlerinde türemesi, sonra bu biçim yaygınlaşarak ağızlar arasında tek varyant hâlinde kullanılmaya başlanmıştır (Dilçin 1983: 1). *kırlankuç* ve *kırlanguç* biçimlerinde türemesi, sonra bu biçim yaygınlaşarak ağızlar arasında tek varyant hâlinde kullanılmaya başlanmıştır (Dilçin 1983: 1). *kırlankuç* ve *kırlanguç* biçimlerinde türemesi, sonra bu biçim yaygınlaşarak ağızlar arasında tek varyant hâlinde kullanılmaya başlanmıştır (Dilçin 1983: 1).

Bütün bunlardan sonra günümüzde *karanlık* biçiminden geldiği söylenir. *karanlık* sebebiyle düşmüştür. Bu kelimenin *karağ* (*lk*) biçimindedir. Bilindiği gibi *g* sesi Oğuz Türkçesinde düşmektedir. *karağ* biçimine dönüşmüştür. Sonuç olarak *karanlık* yapısı şu şekilde açıklanabilir: *karanlık* < *kara* - *n* - *gu* - *lık*: isim - isimden isim yapan ek.

Abstract

In Turkic the etymology of many words has not been explained. Moreover it has not been possible to show the morphology of the words whose etymology is easily discernible. A typical example for such words in Turkish is karanlık. Semantically this word was derived from kara "black". The affix -lık is the suffix to form nouns from nouns. Although this word is easily analysed semantically and etymologically, its morphology has not been perfectly clarified yet. In this study the etymology and morphology of karanlık in Turkish has been illuminated.

Key Words: Turkish, Etymology, Morphology, Karanlık

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid R. (1979), *Kutadgu Bilig III. İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47.
- ATA, Aysu (1998), *Nebcî'l-Ferâdis III. Dizîn – Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
- ATALAY, Besim (1999), *Divânî Lûgâtî't-Türk Tercümesi IV. Dizîn*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 524.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 260.
- CLAUSON, S. Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*: Oxford.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 503.
- DOERFER, Gerhard (1983), Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu, TDAY-Belâten 1980-1981: s. 1-16.
- DS 6 = TDK (1972), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/6.
- DS 8 = TDK (1975), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/8.
- ECKMANN, Janos (1953), Kelime Ortasında Anorganik *b, p, m* Türemesi, *Türkiyat Mecmuası X*: s. 313-320.
- ECKMANN, Janos (1988), Türkçede *d, t, n* Seslerinin Türemesi, TDAY-Belâten 1955: s. 11-22.
- ERCİLASUN, A. B. ve diğ. (1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1371.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı II. İndeks – Gramer*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 219.

Karanlık Kelimesinin Yapısına Dair

- GABAİN, A., M., (Çev. M. AKALIN) (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- GÜRSOY – NASKALİ, E. ve M. DURANLI (1999), *Altayca – Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 725.
- KARA, Mehmet (2004), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- KARASOY, Yakup (1998), *Şiban Han Divanı (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 614.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki.
- Şemsettin Sami (1992), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları: 2.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TS = TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.
- VASİLİEV, Yuriy (1995), *Türkçe – Sabaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 621.